

Маргарита Шевернога,
учитель-методист,
Україна, Дунаївці

АНТРОПОМОРФІЧНИЙ ОБРАЗ ДОЛІ У ВІРУВАННЯХ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

У статті розглядаються легенди й перекази про Долю, записані в селах Дунаєвецького району Хмельницької області (Україна), а також їх співставлення з моральними принципами українців. У стародавніх легендах Доля виступає в образі жінки, від якої залежить добробут людини. У сучасних переказах Доля вже не істота, а Божий промисел, що свідчить про зміни в релігійному світогляді.

Ключові слова: легенда, переказ, Доля, доля, антропоморфізм, фольклор, народні вірування.

Усна народна творчість українського, як і будь-якого взагалі народу сягає своїми початками доісторичної доби і донині має ознаки свого міфічного походження. Протягом століть народні вірування зазнавали впливу багатьох факторів: релігійних, історичних, науково-технічного прогресу, – проте дивним чином збереглися й до наших днів у народних легендах, переказах, прислів'ях, приказках та інших фольклорних жанрах. Характерною особливістю світогляду українців є антропоморфізація не лише стихій, сил природи, але й тих явищ, які через незнання фізичних законів, їхніх причин та наслідків були незрозумілими, а тому – таємничими, дивними, навіть страшними. Деякі явища соціального характеру, як-от: Доля, Злидні, хвороби і створене вже на християнському ґрунті уособлення деяких днів тижня, що набули вигляду надприродних, міфічних істот, у свідомості українського народу й понині живуть у більш-менш визначених образах.

Література про Долю досить багата. Ще в 60-х рр. XIX ст. професор О. Потебня надрукував статтю під заголовком «Про Долю та споріднених з нею істот», основу на фольклорних творах, в якій розглядає різні назви Долі: «щастя», «притча», «лихо», «біда»,

«горе» тощо, з'ясовує процес формування таких уявлень та їхній характер, веде мову про зв'язок Долі з іншими міфічними істотами й предметами [10]. Надзвичайно цінним є дослідження академіка О. Веселовського про Долю в його «Розвідках у галузі руського духовного вірша» [4] і статті «Декілька нових даних до народних уявлень про Долю» [3]. Не можна не згадати також наукові праці інших дослідників, використані в цій роботі: «Антропоморфічні уявлення у віруваннях українського народу» М. Васильєва [2], «Народні оповіді про Долю: матеріали для характеристики світобачення селянського населення Куп'янського повіту» П. Іванова [7], також сучасні дослідження: «Культура і побут населення України» В. Наулка [8], «Українське народознавство» С. Павлюка [13], «Вінець» В. Скуратівського [12] та ін.

За повір'ям, кожна людина має свою долю, призначену Богом, це – її щастя або нещастя. Доля з'являється в образі нової зірки в небі одразу після народження людини, а з її смертю зірка падає з неба додола. П. Іванов, ґрунтуючись на переказах про Долю, розрізняє: 1) природжену Долю – душу предків, 2) Долю – янгола і 3) Долю – душу людини, або двійника його [7, с. 10]. А взагалі Доля є началом позитивним і істотою зовсім не ворожою; вона не має характеру божественності, а являє собою лише «втільене співіснування людини» [1, с. 18]. Доля буває активна й пасивна. Активна Доля сприяє більшому чи меншому збагаченню свого двійника-людини. Вона дбає про людину, допомагає їй в усьому, жаліє її, завжди захищає її інтереси, навіть тоді, коли сама вона відпочиває або «п'є та гуляє». Якщо хворий почує вночі, що його хтось під вікном називає на ім'я, то це означає, що до нього прийшла його Доля і принесла здоров'я. Доля сама не шукає людини, а от людина мусить постаратися знайти її і оволодіти нею; найчастіше вона може зробити це не інакше, як заволодівши попередньо чиеюсь чужою Долею, котра й відкриє, як можна оволодіти своєю Долею [13, с. 102]. Хто відшукає свою Долю, тому в усьому таланить і той швидко збагачується, а хто не знайде Долі – б'ється, як риба об лід, і нічого з його починань не виходить [7, с. 22]. Долю людини можна відтрити від неї чарами, загнати в пустирища й болота. Тоді людина, позбавлена свого охоронця, зовсім опускається. Пасивне ставлення Долі до людини, якою

вона опікується, найчастіше залежить від розбіжності занять людини з тією справою, яка до душі Долі [14, с. 78].

Доля як душа предків – не що інше, як збережений старовинний культ предків, охоронців родинного вогнища. Люди вважали, що Доля вмирає разом з людиною. Хоча такий погляд переважав, були й інші повір'я, за якими Доля померлого живе в його могилі або спочиває на ній. Щоб викликати її, треба перескочити через могилу, хоча є ризик того, що замість щасливої Долі з'явиться лиха, тобто Недоля [9, с. 112].

У деяких випадках Долі померлих ототожнювались із живими людьми. Побутувала думка, що померлі навідують живих родичів. Це стосується, насамперед, померлих матерів, які «доглядають» осиротілих дітей. Улюблений час для таких відвідин – ніч [11].

Вважалося, що померлі родичі присутні й на своїх поминках. Вони можуть приходити напередодні великих свят, тому їм треба залишати після вечері їжу. Інколи Долі померлих можуть з'являтися у вигляді злих чи примхливих істот, що нагадують домовиків. Якщо вони не знаходять своїх улюблених страв, якими хочуть поласувати, то можуть навіть побити живих людей. Щоби позбутись такої Долі, її необхідно спіймати або відслужити на могилі «заклятий» молебень.

За релігійними віруваннями українців, Доля дається Богом. Проте не заперечується, що батько й мати також обдаровують своїх дітей Долею. Згадаймо пісню про матір, яка не могла дати синові Долі [12, с. 58].

Люди дотримувались різних поглядів щодо місця перебування Долі. Одні вважали, що Долі не можна ні продати, ні обміняти, бо вона завжди знайде людину, якій належить. Від неї не сховаєшся і не втечеш. Інші, навпаки, вірили, що більшість людей мають знайти свою Долю. Вона уявлялась духом, який здатний набувати різних образів людини або тварини. Доля завжди полишає дітей, яких прокляли батько чи мати.

Доля вимагає пошани від людей. Вони повинні займатись саме тією справою, якій служить Доля кожної людини.

Цікаве трактування Долі-ангела. Ще в материнському лоні ангел-охоронець навчає дитину всього того, що вона має знати в майбутньому земному житті. При народженні дитини цей ангел

б'є пальцем по її верхній губі, тому вона забуває те, чого навчилася до народження. Отже, в земному житті людині доводиться все пригадувати.

Нарешті, Доля сприймається як душа людини, або її двійник. Така доля попереджає свого власника про нещастя, яке на нього чатує. Тоді людина сумує, нудиться, відчуває втрату фізичних сил. Доля може плакати, кликати людину туди, де повинно сповнитись призначене їй [7].

За повір'ям, Доля, як і Недоля, з'являється людині протягом року. Проте лише в певні дні (Різдво, Щедрий вечір, Великдень) можна побачити її у вигляді двійника. Якщо на Різдво людина вийде у двір з ложкою, якою обідала, то побачить свою Долю. Остання з'явиться на вулиці і покличе людину по імені. Так само можна побачити свою Долю й на Щедрий вечір.

На Великдень Доля являється людині, яка вийшла на ворота з освяченою крашанкою, після того, коли перейдуть усі люди з церкви. Також є народні повір'я, пов'язані з померлими, їх мандрівками по світу. Причини цього можуть бути різні. В одних випадках – за життя ця людина не обходила ніколи навколо церкви з процесією, в інших – її не відспівали. Жінка приходить, бо їй не вклали до рук свічку під час смерті. Найчастіше такою причиною є журба за полишеною родиною, насамперед, осиротілими дітьми, намагання полегшити їхнє життя. Буває, померлий хоче помститися живому – мерці, як відомо, здатні робити живим збитки і навіть вчиняти злочин [3].

За зовнішністю своєю Доля уявляється то в образі жінки різного вигляду, то в образі незнайомця, панича, то в усьому цілковито схожою на опікувану нею людину. В залежності від характеру – активного чи пасивного – українські оповіді наділяють Долю відповідними ознаками й символами. Позитивна, активна Доля – «хороша, обсмикана, обтикана, колоски стримлять» (бо підбирає колосся на полі, яке залишилося після збирання господарем хліба), їсть помірно. Пасивна Доля – «заспана, запухла, обстрепана, неряшниця», ненажерлива, валяється гола під колодою і т. ін.

Інша назва Доли – Талан. Кажуть, що в кожній людині неодмінно є свій Талан. У декого Талан «невсипущий», працює не покладаючи рук, не спить ні хвилини. У кого такий Талан, тій

людині добре: Талан її пильнує, а сама вона розкошує. Талан є синонімом «щастя». Кажуть: «Людині поталанило» (тобто пощастило). Та як тільки Талан засне, тоді людині доводиться дуже важко: як вона не працює, а все немає користі.

У більшості оповідей, записаних у Дунаєвському районі, Доля виступає в образі жінки, що допомагає людині розбагатіти. Щастя, доля, талан нероздільні з матеріальним добробутом. Проте шляхи досягання цього добробуту різні. Наприклад, в одній із легенд, що побутують у Гуті-Яцьковецькій, розповідається про ледачу Долю, яку потрібно було відлущувати, аби примусити її працювати. Тобто, найсуттєвішою причиною бідності вважаються лінощі та нехлюйство:

«Жили собі два брати – один багатий, а другий – бідний. Якось вийшов бідний на братове поле і бачить, що полем ходить якась жінка, збирає колоски і втикає їх у снопи. Ось він і питає:

– Хто ти така?

– Я – Доля твого брата.

– А де ж моя Доля?

– Вона лежить отам, під грушею.

– Що мені треба зробити, аби й моя Доля була такою ж роботящою, як ти?

– А ось я тобі дам пораду: візьми ти доброго дрючка, підійди під ту грушу, підкравшись до своєї сонної долі, впіймай її, бий, що є сили, й примовляй при цьому: «Ось тобі, лиха Доле, за те, що не йдеш у поле працювати на мене, коли біда зовсім уже насила! Допомагай мені, не то вб'ю!»

Бідняк так і вчинив, після чого все в нього пішло на лад, і він невдовзі зробився багатшим за свого брата».

В іншій оповіді теж розповідається про ледачу Долю, проте наголошується, що Доля у кожного своя, її не можна ні помінати, ні запросити до себе кращу. Тож власній Долі потрібно допомагати чи навіть виховувати її.

У переказі «Справжній скарб» прямо говориться про те, що щастя – не в багатстві, не в грошах, а в родинному благополуччі та злагоді:

«Жили колись у Кривчику два брати – Микола та Петро. Микола був багатий, а Петро – бідний. Одного року наймився

Петро до старшого брата пиєницю жати. Жне він день, жне другий. Братова принесе харчів, то Петро навіть додому не йде. Ось на третю ніч чує бідняк – хтось збирає колосся, снопи складає, соломою шелестить. Злякався спочатку Петро, за копою сховався. «Може, то злодій?» – думає. Але дивиться: жінка якась ходить, колоски збирає та в снопи підтикає, а васильок* викикує.*

Осмів Петро, виліз з-за копи.

– Боже помагай! – каже.

– Казали боги, щоб ви помогли! – відказує молодиця.

– Хто ти: нечисть чи душа Божя? – питає бідний брат. – Тільки правду кажи, не бійсь мене. Не заподію шкоди трудящому.

– Нікого не боюсь, – посміхнулася жінка сумовито. – Я – твого брата Доля.

– Чом же така сумна? Брат мій багатий, веселий, гарно йому живеться.

– Багатий, та гнилий! Забув, як серп у руці тримати, держить лише фляшку* та чарчину. Я одна за нього працюю. Та не маю більше сили й хотіння до того гниляки*. А ти, братчику, хоч лусни на полю, йому вшестко едно*.*

– То, може, до мене підеш? – просить Петро. – Живу самотою. Нема в мене нічого, тільки руки трудящі. Та тебе не зобіджу.*

– Спасибі на добрім слові, та не можна мені до тебе перейти. В кожній людині своя Доля.

– Чом же ж в мене Долі нема?

– Як нема? – відказує молодиця. – Твоя Доля на Долах біля кирниці* під колодою гола лежить.*

Зчудувався Петро:

– Як же я знатиму, що то моя Доля?

– Бо лише ти бачити її можеш.

На тому й розійшлися.

Нарано пішов молодший брат Долю свою шукати, та й знайшов її під колодою, як обіцяно було. Лежить гарна дівчина, та невмивана, гола.*

– Доле моя, що ж ти тут вилежуєшся? – питає. – Чи ти не знаєш, як мені без тебе сутужно?*

– Чом ні? Та не хочу я в землі колупатись. Хочу за прилавком

сидіти. Попроси в брата карбованця, накупи стрічок і хрестиків – то я торгуватиму».

Так і зробив бідний брат. Почав торгувати, розбагатів, а там і скарб знайшов.

«Повіз він скарб до самого короля, а той звелів відсипати йому грошей стільки, скільки вміститься у скриньку. Повернувся Петро додому, купив млин на Тернавці, оженився. І відтоді зажив багато та щасливо. Та не через гроші. Бо скарб справжній – це душа добра й руки трудящі, а ще дружина кохана й купа діточок.

А скриню з золотом, що від короля отримав, на городі закопав. Невідомо, чи знають нащадки, де те золото заховане, чи ні, та всі, хто живе на тому обійстю, багаті та щасливі».*

Мотив збагачення завдяки торгівлі зустрічається в переказах про Долю частіше, ніж інші мотиви. Зазвичай розповідається, що хліборобська праця дуже важка і невдячна, а от торгівля – майже завжди запорука безбідного існування. Проте і тут вирішальним є те, яка ти людина: якщо добра і чесна – все тобі вдаватиметься, а якщо заздрісна і зла – отримаєш по заслугі, як в оповіді, записаній у селі Ксаверівці:

«Жили два брати – один багатий, а другий бідний. Багатий засівав хліб великими ланами, а бідний засіє, може, якусь десятину, і вже пильнує її, як ока в лобі. Якось уночі вийшов бідний брат з двору й думає собі: «Піду-но погляну, як би що не пошкодило» (а вже було по жнивях). Дивиться, а його полем ходить вичепурена, як пава, панянка, збирає колосся й носить його до братових копиць.

«Що таке?» – гадає. Підкрався він ззаду та й схопив панянку.

– Хто ти така, що на моїй вбогій ниві збираєш колосся й носиш його до братових копиць?

– А я, – каже, – братова Доля, йому й слугую.

– А моя ж Доля де? – питає.

– Твоя, – каже, – за прилавком торгує.

– Як же мені знайти її?

– А ось як, – каже, – ходи до брата, випрохай у нього конячину та їдь на ярмарок; не доїжджаючи трохи до ярмарку, пусти ту конячину й тричі навхрест перетни ярмарок: Доля сама до тебе і з'явиться».

Далі розповідається про те, як бідний брат зустрів свою Долю, яка навчила його торгувати рибою. Повернувся додому багатієм, розповів братові, той зробив те ж саме, але проторгував усі статки.

Долею не завжди можна заволодіти мирним шляхом – іноді доводиться в таких випадках діяти досить рішуче і навіть круто. Наприклад, в переказі, записаному в селі Млаках, розповідається, як Доля багатого брата навчала бідного, як оволодіти своєю Долею:

«Вставай зараз, іди хутчіше додому та покванся, не гаючись, до міста, аби ще до ранку ти був там. І стрінуться тобі три панночки – дві в однаковісіньких сукнях, а третя – в іншій. Коли вони йтимуть, попереду їх гратиме музика, а вони танцюватимуть. Ось та, третя, і є твоя Доля. Ти стань позаду цієї панночки та вдар її так, щоб вона впала на землю».

Так і зробив бідний каліка.

«Ех, нехай буде, що буде!» – сказав він та й двигнув що було сили панночку по вуху! Вона впала, озирнулась і каже: «Е! Знайшов-таки ти мене тут! Ти думав, я нивою ходитиму та колосся збиратиму? Ні, я купцюю!» Взяла вона тоді його й повела до себе. А в неї було дві величезні крамниці з товарами. Доля гарно вбрала каліку, наділа на нього нові чоботи і весь одяг, а тоді заходилася навчати його...».

Народна мудрість завжди дає надію на краще. Ніколи не потрібно опускати руки. Навіть найгірша ситуація може обернутись на твою користь. Головне, жити чесно і робити добро.

Та особливо характерна з багатьох поглядів легенда, записана в Яцківцях, тому варто навести її повністю:

«Жив собі один бідний чоловік. Дітей в нього було багато, а хліб усе не родить. От він і каже: «Боже милостивий, Боже праведний! Хоч би мені побачити якось свою Долю, щоб знати, чим зайнятися».

Раз не стало дров. Запряг бідака конячину й поїхав до лісу. Приїхав, поклав конячині сіна, а сам пішов дрова рубати. Рубає дерево, коли чує: хтось поблизу тужить*. «Дай піду подивлюсь, що воно таке тужить?» Йде, коли бачить – за гнилим пнем лежить Доля. Підійшов ближче й доторкнувся до неї, а Доля й каже:*

– Не чіпай мене!

– Що ж ти таке?

– Я – твоя Доля.

– А коли ти моя Доля, то скажи, до чого мені рук докласти?

– Займись, добрий чоловіче, віниками: нарубай берези, нав'язи пучків та й вези продавати – з цього розбагатієш.

Нарубав він дров, одвіз додому, перехопив що там трохи та й знов до лісу. Приїхав, розшукав берізки й давай рубати гілки. Здер лико і нав'язав пучків. Привіз їх спочатку додому, а тоді повіз на базар, – так йому не дали навіть стати як слід, – миттю віники порозбирали.

Так і надалі. І дав йому Бог так, що став він купцем, став красним товаром торгувати. А сусіда й міркує собі: «З чого це кум розбагатів?» Приходить до нього.

– Добридень, куме! – привітався. – Скажи, куме, правду: як ти розбагатів?

– Ех, куме, я б і сказав, та не велено мені говорити.

А потім думає: «Ні, вже що Бог дасть, скажу». І розповів усе...

Поїхав кум і собі до лісу. Зрубав він дерево – нічого, зрубав друге – нічого, став рубати третє, а воно й каже:

– Навіщо ти рубаєш мене? Я не твоя Доля – твоя Доля в лузі на коні верхи сидить.

– Що ж мені робити?

– А що тобі робити? Піди вкради пару коней – будеш багатим.

– Та я не вмю красти.

– А ти попроси Михайла Волчанського (щоосені на чудо Михайла буває ярмарок).

– Де ж мені його знайти?

– У пана під хлібним магазином* лежить.

Чоловік пішов і знайшов його. «Михайле Михайловичу, – каже, – я одержав наказ коней украсти: як мені те зробити, коли – вдень чи вночі?» – «Вночі не кради, бо як впіймають, то поб'ють. А от удень, коли люди працюють у полі і коли потім посідають обідати, пообідають і приляжуть одпочити, тоді вкради: подумай, що не злодій, а ведеш коней напувати, якщо хто побачить».

Чоловік так і вчинив: поїхав у поле й сховався неподалік у куцах. Дивиться: пішли люди й полягали спати. Узяв він тоді пару коней, сів на одного верхи й поїхав. Так уже Бог дав, що ніхто його й не побачив. Привів він коней додому. Тільки-но на двір – а тут, де не взялись, і покупці явились. «Здрастуй, господарю! Продаєш?» – «Продаю – давайте гроші...»

Пішов потім на базар, накупив хліба й усього іншого і повертається додому. Важко нести. Коли стоїть на шляху запряжений у віз кінь. «Може, це Бог так дав, щоб я свої покупки міг додому відвезти?» Сів на воза, приїхав додому. Жінка дивиться: що таке? Пішов з дому пішки, а повернувся раптом на возі!

– Звідки ти коня привів?

– Бог дав!

Саме тоді йшов повз них якийсь чоловік.

– Здоров будь, господарю!

– Здрастуй!

– Чи не продаси мені часом коня разом із возом?

– Продам.

Купив той чоловік коня з возом і поїхав. Чоловік увійшов до хати й каже: «Ну, жінко, нарешті, пощастило й нам!..»

Дізнався батюшка про щастя Хоми (так звали чоловіка). «Піду, – каже, – запитаю в Хоми, чим він розбагатів? Я от служу й прибутки маю, а не знаю, де ті гроші діваються» (батюшка був бідним). Пішов. А Хома накупив дерева і гне дорогі колеса.

– Здрастуй, Хома!

– Здрастуйте, панотче!

Сів біля нього.

– Чи знаєш, чому я до тебе прийшов?

– А чому, панотче?

– Скажи мені, чим ти розбагатів?

– Не дай Бог такого багатства, недобра справа – за неї треба відповідати. Знаю, що гріх.

І давай розповідати. Батюшка повернувся додому і переповів усе паніматці. Порадившись з матушкою, вирішили, як і Хома, й собі піти красти коней.

Назустріч батюшці йде чоловік. «Добрий день!» –

«Здрастуйте! Куди це вас Бог несе?» Батюшка й почав розповідати: «У нас один чоловік раніше був злидарем, а тепер став багатієм... отак і так...» – «Не йди коней красти, а йди в сенат; там хоч і стережуть солдати, але ти не бійся – лізь у вікно до государя і вкради грошей: отоді ти й станеш багатим». Пішов батюшка. Приходить до палацу государя – навколо солдати. Один з них: «А чом сюди прийшов?» – став, значить, розпитувати. Сором батющиці зізнатися, та гріх і втаїти: «Хочу в государя казни дістать». – «Так просто ти не дістанеш, а от іди під оті хороми, так я спущу тобі на мотузці невелику скриньку, візьми її під пахву і йди собі». Панотець підійшов до хоромів – чекає. А солдат як пустить каменяку та як звиздане нею батюшку по потилиці, той так і заклекотів. Паніматка чекає не дочекається на свого батюшку... Пройшла чутка, що вбили священика. Не ховають його, лежить. Доповіли государеві. Солдат, який поцілів у батюшку каменем, каже до государя: «Хотів, – каже, – він наш палац обікрасти, то я й поцілів у нього каменем». Государ звелів дати за то солдату нагороду».*

У наведеній оповіді звертає на себе увагу та обставина, що веління Долі є в якомусь сенсі добродійними для людини, яку вона тримає під опікою, навіть якби вони розходилися з вимогами морального закону. Чоловік розбагатів на викраденні коней, бо така його доля, судьба. Але коли тим же шляхом захотів розбагатіти священик, доля його покарала. Жадібність до легкої наживи і злочинство особливо ганебні для духовної особи, і почуття найвищої правди, яке міцно живе в глибині душі народної, накладає на батюшку жорстоку кару.

У наш час люди вже не уявляють Долю в людській подобі, проте здебільшого вірять в те, що в кожного своя доля, визначена від народження.

Наприклад, існує такий переказ:

«Одному чоловікові сказала ворожка, що він помре такого-то дня: йому на голову впаде цеглина. Вирішив чоловік обдурити долю: в той день з самого ранку поїхав за місто, в поле, за багато кілометрів від будинків. Тішився, що тут-то вже йому нічого не загрожує. Але від долі не втечеш: ніс орел в лапах

черепаху, не втримав і впустив на голову бідоласі... Тільки репнула!» (с. Кривчик).

Незважаючи на це, людина не повинна опускати руки і покладатися тільки на волю Божу, а сама має творити свою долю, бо ж насправді ніхто не знає, що кого чекає. Про це свідчить оповідь, записана в селі Кривчику:

«Топиться віруючий чоловік в морі, але не втрачає надії на порятунок, молиться Богу і просить допомоги. Бачить: човен пливе. Люди в ньому помітили потопуючого й кидають йому рятувальне коло. Та віруючий не приймає допомоги: «Мене Господь врятує!» Проплив човен. Ще сильніше молиться чоловік. Через деякий час пливе інший човен. Знову не хоче чоловік хапати рятувальне коло, чекає Божої допомоги. І на третій раз так само відкинув засіб порятунку. Та як ревно він не молився, сили залишили його і чоловік пішов на дно...»

Мабуть, одна із перших письмових згадок про Долю наших предків належить візантійському письменникові VI століття Прокопію, який писав про слов'ян Київської Русі: «Не знають долі і зовсім не визнають, щоб вона мала якусь силу над людьми» [6]. Проте у дохристиянських віруваннях Доля – це божество-неминучість, божество-фатум.

За народним повір'ям, кожен має свою Долю (талан, Божий суд-присуд), звідки вираз «Що кому судилося», а у «Слові про похід Ігорів» Доля – це «суд Божий» [5, с. 346].

Кожному Доля ще від колиски визначає, що неодмінно має статися: «Від Долі не втечеш», «Буде те, що кому судилося, і той, хто кому суджений», «Судженого конем не об'їдеш, хіба смерть розлучить». Неминучість того, що кому судилося, породила славнозвісне українське: «Якось-то воно буде!», або жартівливе: «Якось-то воно буде, бо так не буває, щоб ніяк не було!», або сумне: «Його спіткала зла доля».

Про щасливого кажуть, що він у сорочці (в чепці) вродився: «Хто в чепці вродиться, той щастя в пазусі носить». Разом з тим хто щастя-долі не має, тому завжди не ведеться. Українські приказки про неминучість долі виразні й влучні: «Що має бути, того не минути», «Долі не минути», «Що Бог дасть, те і в вікно подасть», «Долі й найбистрішим конем не об'їдеш», «Перед долею не

втечеш», «Від лихої долі не сховаєшся», «Лиха доля й під землею надигає», «Нема долі – пішла за водою», «Як не було талану, то не буде й долі». Разом з тим доля сама нібито не шукає людину, а ось людина намагається знайти її і оволодіти нею. Хто відшукає свою долю, тому в усьому таланить, той швидко багатшає; хто не знайде долі – б'ється, як риба об лід, і нічого з його починань не виходить; тому до долі звертаються, долю кличуть, від караючої долі застерігають, на долю сподіваються, долю вмилюють, на милість долі віддаються, на долю ворожать.

Народ персоніфікує долю, звідси численні народнопоетичні звертання, як у Т. Шевченка: «Доленько моя! Не дай мені вік діувати!» Відомі афоризми: «Дитина спить, а доля росте», «Добра доля іде з широкого поля», «Добре тому жить, чия доля не спить», «Доля карає й вельможного й незаможного»; приказки: «Віддалася на лиху долю», «Долі скаргами не власкаєш», «На торгу долі не купиш», «Ще ніхто не втік від своєї долі», «Доля не питає, що хоче, те й дає».

Велике значення надається долі у народних піснях: «Ой, зачула ж моя доля, Що не бути мені вдома, Бути ж мені у неволі – У рекрутському наборі»; «Породила мене мати в нещасну годину, Дала мені злую долю, де ж її подіну?»; «Уродила мене мати в зеленій діброві; та не дала мені мати ні щастя, ні долі». У весільних піснях долею обділяють молоду на посаді янголи і сам Господь: «Ой славен, славен Маріїн посад... – Ой по чім же він так дуже славен? По всіх віконцях янголи сидять, Янголи сидять, доленьку судять, А над дверима сам Господь стоїть, Книжечку читає, доленьку роздає».

Українські письменники теж часто зверталися у своїх творах до долі: «Така тобі, доню, доля судилася» (А. Метлинський); «Зозуля Горлиці жалілась, Що доля їй недобрая судилась: Мов сирота, вона тиняється сама» (Л. Глібов); «Орел вийняв карі очі На чужому полі, Біле тіло вовки з'їли, – Така його доля» (Т. Шевченко); «Обікрадена злою долею її щира і вірна любов» (І. Цюпа); «Йдучи сюди, Фока мав ясний план: помститись за Довбуша і самому вмерти. Особистого щастя він не чекав від долі» (В. Гжицький); «Пошли йому, Господи, щастя й долю» (П. Куліш); «В того доля ходить полем, Колоски збирає, а моя

десь, ледащиця, За морем блукає» (Т. Шевченко); «Нема щастя, нема долі, Лиш врода сама...» (Леся Українка).

Отже, дослідивши легенди, перекази, афоризми, прислів'я і приказки про Долю, записані від мешканців навколишніх сіл, ми прийшли до висновку, що стародавні легенди про Долю як антропоморфний образ за змістом своїм наближаються до казки. Доля в них виступає в образі жінки, і від того, яка вона: працювита чи ледача, – залежить добробут людини. Проте люди не повинні в усьому покладатися лише на Долю. Кожна людина отримує по заслугі. Долі потрібно допомагати, підтримувати її, інколи навіть чинити їй наперекір, не потураючи лінощам, нехлойству, безвідповідальності, а виховувати і допомогти позбавитись поганих звичок.

У наш час, незважаючи на технічний прогрес і високий рівень інформаційних технологій, продовжує виникати безліч переказів, у яких ідеться про невідворотність долі. Проте Доля в них піднімається на вищий щабель сприйняття: це вже не істота, а Божий промисел, що вказує на відповідні зміни в релігійному світогляді: від язичництва до християнства. Тому дослідження народних уявлень про долю має велику перспективу.

Результатом дослідження було укладання збірки «Народні оповіді та легенди про Долю».

Список використаних джерел

1. Булашев Г. О. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях: Космогонічні українські народні погляди та вірування / Г. О. Булашев. – Київ : Фірма «Довіра», 1993. – 414 с.

2. Васильєв М. Антропоморфічні уявлення у віруваннях українського народу [Електронний ресурс] / М. Васильєв. – Режим доступу: <http://new.bestiary.us/zlydni>.

3. Веселовський О. М. Декілька нових даних до народних уявлень про Долю [Електронний ресурс] / О. М. Веселовський. – Режим доступу: http://www.culturalstudies.in.ua/knigi_6_1.php.

4. Веселовський О. М. Розвідки у галузі руського духовного вірша [Електронний ресурс] / О. М. Веселовський. – Режим доступу: http://www.culturalstudies.in.ua/knigi_6_1.php.

5. *Вовк Ф. К.* Студії з української етнографії та антропології / Ф. К. Вовк. – Київ, 1995 – 568 с.

6. Давні вірування та християнство в Україні. Дохристиянські вірування українського народу [Електронний ресурс] : навчальні матеріали онлайн: підручники: релігієзнавство. – Режим доступу: http://pidruchniki.com.ua/19390825/religiyeznavstvo/davni_viruvannya_hristiyanstvo_ukrayini_dohristiyanski_viruvannya_ukrayinskogo_narodu.

7. *Іванов П. В.* Народні оповіді про Долю : матеріали для характеристики світобачення селянського населення Куп'янського повіту [Електронний ресурс] / П. В. Іванов. – Режим доступу: <http://upyrnet.livejournal.com/1146.html>.

8. *Наулко В. І.* Культура і побут населення України / В. І. Наулко. – Київ, 1993. – 288 с.

9. *Нечуй-Левицький І.* Світогляд українського народу: ескіз української міфології / Іван Нечуй-Левицький; післямова О. Мишанича. – Київ : АТ «Обереги», 1992. – 312 с.

10. *Потебня О. О.* Про Долю та споріднених з нею істот / О. О. Потебня // Наукова спадщина О. О. Потебні і сучасна філологія. До 150-річчя з дня народження О. О. Потебні: зб. наук, праць / відп. ред. В. Ю. Франчук. – Київ : Наук. думка, 1985. – С 25–39.

11. *Скрипник Г.* Народні вірування, демонологія, космогонія / Г. Скрипник, О. Курочкін [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://etno.us.org.ua/mynuvshyna/r22.html>.

12. *Скуратівський В.* Вінець / Василь Скуратівський. – Київ : УСГА, 1994. – 240 с.

13. Українське народознавство: навч. посіб. / за ред. С. П. Павлюка; передмова М. Г. Жулинського. – 3-тє вид., випр. – К. : Знання, 2006. – 568 с.

14. Українці: народні вірування, повір'я, демонологія / за ред. П. Пономарьова. – Київ : Либідь, 1992. – 637 с.

References

1. Bulashev H. O. Ukrainskyi narod u svoikh lehendakh, relihiinykh pohliadakh ta viruvanniakh: Kosmohonichni ukrainski narodni pohliady ta viruvannia / H. O. Bulashev. – K. : Firma «Dovira», 1993. – 414 s.

2. Vasyliiev M. Antropomorfichni uiavlennia u viruvanniakh ukrainskoho narodu [Elektronnyi resurs] / M. Vasyliiev. – Rezhym dostupu: <http://new.bestiary.us/zlydni>.

3. Veselovskyi O. M. Dekilka novykh danykh do narodnykh uiavlen pro Doliu [Elektronnyi resurs] / O. M. Veselovskyi. – Rezhym dostupu: http://www.culturalstudies.in.ua/knigi_6_1.php.

4. Veselovskyi O. M. Rozvidky u haluzi ruskoho dukhovnoho virsha [Elektronnyi resurs] / O. M. Veselovskyi. – Rezhym dostupu: http://www.culturalstudies.in.ua/knigi_6_1.php.

5. Vovk F. K. Studii z ukrainskoi etnografii ta antropolohii / F. K. Vovk. – K., 1995. – 568 s.

6. Davni viruvannia ta khrystyianstvo v Ukraini. Dokhrystyianski viruvannia ukrainskoho narodu [Elektronnyi resurs] : navchalni materialy onlain: pidruchnyky: relihiieznavstvo. – Rezhym dostupu: http://pidruchniki.com.ua/19390825/religiyeznavstvo/davni_viruvannya_hristiyanstvo_ukrayini_dohristiyanski_viruvannya_ukrayinskogo_narodu.

7. Ivanov P. V. Narodni opovidi pro Doliu : materialy dlia kharakterystyky svitobachennia selianskoho naselennia Kup'ianskoho povitu [Elektronnyi resurs] / P. V. Ivanov. – Rezhym dostupu: <http://upyrnet.livejournal.com/1146.html>.

8. Naulko V. I. Kultura i pobut naselennia Ukrainy / V. I. Naulko. – K., 1993. – 288 s.

9. Nechui-Levytskyi I. Svitohliad ukrainskoho narodu: eskiz ukrainskoi mifolohii / Ivan Nechui-Levytskyi; pisliamova O. Myshanycha. – K. : AT «Oberehy», 1992. – 312 s.

10. Potebnia O. O. Pro Doliu ta sporidnenykh z neiu istot / O. O. Potebnia // Naukova spadshchyna O. O. Potebni i suchasna filolohiia. Do 150-richchia z dnia narodzhennia O. O. Potebni: zb. nauk, prats / vidp. red. V. Yu. Franchuk. – K. : Nauk. dumka, 1985. – S 25–39.

11. Skrypnyk H. Narodni viruvannia, demonolohiia, kosmohoniia / H. Skrypnyk, O. Kurochkin [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://etno.us.org.ua/mynuvshyna/r22.html>.

12. Skurativskyi V. Vinets / Vasyi Skurativskyi. – K. : USHA, 1994. – 240 s.

13. Ukrainske narodoznavstvo: navch. posib. / za red. S. P. Pavliuka; peredmova M. H. Zhulynskoho. – 3-tie vyd., vypr. – K. : Znannia, 2006. – 568 s.

14. Ukraintsi: narodni viruvannia, povir'ia, demonolohiia / za red. P. Ponomarova. – K. : Lybid, 1992. – 637 s.

Стаття надійшла до редакції 15.05.2018.

Margarita Shevernoga,
teacher-methodologist,
Ukraine, Dunaevtsi

Antropomorphic image of Fate in the virtuals of the ukrainian people

The article deals with legends and legends about the Fate recorded in the villages of the Dunaevetsky district of the Khmelnytsky region (Ukraine), as well as their comparison with the moral principles of Ukrainians. In ancient legends, Fate acts as a woman, on which the welfare of a person depends. In modern traditions, Fate is no longer a being, but a divine manifestation, indicating changes in the religious outlook.

Keywords: legend, legend, fate, fate, anthropomorphism, folklore, folk beliefs.

Додаток

Словник діалектизмів і місцевих топонімів

Бідака – бідний, нещасний.

Братова – дружина брата.

Васильок – вид бур'яну.

Вшестко єдно – все одно, байдуже.

Гнилий – ледачий.

Гниляка – ледацюга.

Доли – назва однієї з частин села Кривчик.

Звизданути – вдарити.

Зобіджати – ображати.

Кирниця – криниця.

Магазин – приміщення для зберігання зерна; склад.

Нарано – вранці.

Обійстя – подвір'я.

Стрий – батьків брат; дядько.

Сутужно – важко, скрутно.

Тернавка – назва річки.

Тужити – тут: голосно плакати.

Фляшка – пляшка.